

# Демографски преглед

Београд

Година II

Број 8/2001

## Избеглице и друга ратом угрожена лица у Србији 2001. године

Дезинтеграција земље почетком деведесетих година и стварање нових етнонационалних држава на простору бивше Југославије имали су за последицу рат, „етничко чишћење” и миграције становништва које су, имајући у виду њихов обим, узроке и последице, несумњиво обележиле последњу деценију XX века. Избијањем ратних сукоба дошло је до великих премештања становништва, огромног броја избеглица и интерно расељених лица. Тако, према подацима UNHCR-а, сматра се да је у том периоду (крајем 1993. године) од укупно 15 милиона избеглица у свету, готово једна петина (2,5 милиона) била из бивше Југославије.

Избеглиштво представља специфичан вид миграционих кретања који са демографског, економског, правног, политичког и етичког аспекта заслужује посебну пажњу. Оно што карактерише избегличку популацију у Србији јесте њихов дугогодишњи избеглички статус, као и чињеница да за разлику од осталих земаља у којима су избеглице смештене по колективним центрима, у Србији се велика већина налази код родбине и пријатеља, а неповољна економска ситуација у којој се земља налази чини ово питање додатно сложеним и споро решивим. При томе, треба имати у виду да ће велики број избеглица остати на овим просторима, па је неопходно што пре обезбедити њихову трајну и планску интеграцију у друштво.

### Број и структура избеглог становништва

У протеклом периоду, тачније од првог пописа избеглица и ратом угрожених лица (1996), њихов број се смањило јер су неки решили свој статус добијањем југословенског држављанства, један број се одселио у иностранство, а неки су се вратили у места одакле су пребегли (око 57000

у Хрватску, од чега организовано преко UNHCR-а око 8000, док број избеглица који се вратио у Босну и Херцеговину, због релативно лаког и честог преласка границе, није поуздан). Међутим, и поред тога у Србији се данас налази велика избегличка популација која је искључена из економског и друштвеног живота, пре свега по материјалном и статусном основу.

Најновији попис избеглица и ратом угрожених лица, спроведен у Србији 2001. године, показао је извесне промене, у односу на ранији период, у броју, структурама, статусу и њиховим плановима за будућност.

Тако је у Србији регистровано укупно 451980 избеглица и ратом угрожених лица (од чега према међународним правним нормама статус избеглица има 377131), што је, у односу на претходни попис, апсолутно смањење за 166000 или 26,8%. Највећи број, готово две трећине, пребегло је из Хрватске (62,9%), а затим из Босне и Херцеговине (36,7%), док из осталих бивших југословенских република неупоредиво мање, што је разумљиво имајући у виду природу етничких сукоба и број становништва српске националности почетком 90-их на тим просторима (табела 1).

Табела 1. Избеглице и ратом угрожена лица према земљи порекла

	Избеглице		Ратом угрожена лица		Укупно	
	број	%	број	%	број	%
Босна и Херцеговина	133749	35,5	32062	42,8	165811	36,7
Хрватска	242744	64,4	41592	55,6	284336	62,9
Македонија	9	0,0	139	0,2	148	0,0
Словенија	629	0,1	1056	1,4	1685	0,4
Укупно	377131	100,0	74849	100,0	451980	100,0

Извор: Подаци пописа избеглица и других ратом угрожених лица, Комесеријат за избеглице Републике Србије, јун 2001.

Од укупног броја избеглица (377131), у Централној Србији се налази 51,2%, у Војводини 48,7%, док је на Косову и Метохији због политичких прилика крајем 90-их година и исељавања великог броја лица, број избеглица знатно мањи (387) у односу на пет година раније (око 20000) (табела 2). Мада је у Централној Србији и даље већи број избеглица него у Војводини, компарација са претходним пописом показује да је овде знатно веће смањење у апсолутном (за 97000) и релативном износу (за 33,4%) него у Војводини (за 46000 или 20%). Војводина је подручје где се слио највећи избеглички талас који је по свом апсо-

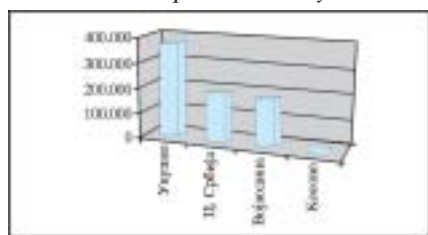
лутном броју превазишао чак и велику колонизацију становништва после Другог светског рата (1945-1948), а највећи утицај на правце кретања, размештај и места настањивања избеглица у Војводини имао је управо својевремени размештај колониста. Избегличко становништво и данас чини велики проценат укупне војвођанске популације (око 9%), што значи да је готово свако десето лице које сада живи у Војводини пребегло из бивших југословенских република у време последњих ратних сукоба. Истовремено, у укупном становништву Централне Србије, учешће избеглица и осталих ратом угрожених лица износи 4%.

Табела 2. Избељице према ранијем и садашњем пребивалиштву

	Централна Србија		Војводина		Косово и Метохија		Укупно
	број	%	број	%	број	%	
Босна и Херцеговина	78154	40,5	55522	30,2	73	18,9	133749
Хрватска	114476	59,3	127962	69,7	306	79,1	242744
Македонија	3	0,0	6	0,0	0	0,0	9
Словенија	390	0,2	231	0,1	8	2,1	629
Укупно	193023	100,0	183721	100,0	387	100,0	377131

Извор: Као за табелу 1.

Графикон 1. Избељице према садашњем пребивалиштву



Етничка хетерогеност бивших југословенских република, измешаност различитих нација, религија и култура, с једне стране и идеал хомогености етничке структуре, с друге стране, довео је до југословенске трагедије, великог броја погинулих, несталих, избеглица и интерно расељених лица. Међунационални конфликти и ратни сукоби имали су за последицу добровољне или присилне етноцентричне миграције, односно кретање мањинског становништва ка својим

матичним државама. Припадници српске националности бежали су на територије, где њихова нација представља већинско становништво. С тим у вези, пописни подаци показују да у националној структури избеглица и других ратом угрожених лица на подручју Србије преко 90% чине Срби, затим лица која су се декларисала као Југословени (око 1,8%) и остале националности (Муслимани 1,2%, Црногорци 1,1% и други).

Састав избеглог становништва регистровано у Србији према старости и полу релативно је уравнотежен, односно нема значајнијих одступања у односу на аутохтоно становништво. За разлику од првог таласа избеглица у коме су жене чиниле две трећине одраслог становништва, према подацима пописа из 2001, жене чине 52,7% а мушкарци 47,3% (табела 3). У старосној структури, за протеклих пет година знат-

Табела 3. Избељице према старосној и полу

	Женски		Мушки		Укупно	
	број	%	број	%	број	%
0-4	4056	1,1	4373	1,2	8429	2,2
5-17	32304	8,6	33833	9,0	66137	17,5
18-59	117232	31,1	107727	28,6	224959	59,7
60 +	45274	12,0	32332	8,6	77606	20,6
Укупно	198866	52,7	178265	47,3	377131	100,0

Извор: Као за табелу 1.

но се смањило удео лица млађих од 18 година (са 26,2% на 19,7%), али је то резултат у првом реду старења, односно њиховог преласка у следећу старосну кохорту.

Међу избегличком популацијом већина има завршену средњу школу (42,7%) затим осмогодишњу (23,2%) док око 8% има вишу школу или факултет (табела 4). У поређењу са

Табела 4. Избељице према образовној сиркуитури

	Жене		Мушкарци		Укупно	
	број	%	број	%	број	%
Без образовања	29538	14,9	15716	8,8	45254	12,0
Основна школа	51504	25,9	36115	20,3	87619	23,2
Средња школа	76274	38,4	84747	47,5	161021	42,7
Више и високо	14301	7,2	16249	9,1	30550	8,1
Без одговора	27249	13,7	25438	14,3	52687	14,0
Укупно	198866	100,0	178265	100,0	377131	100,0

Извор: Као за табелу 1.

становништвом Централне Србије, образовна структура избегличког становништва је повољнија, па се може претпоставити да су лица са вишим нивоом образовања мобилнија и да су се лакше одлучивала на избеглиштво, али постоји и оправдана претпоставка о недовољној поузданости података приликом њиховог изјашњавања о стручној спреми.

Избеглиштво, поред осталих негативних консеквенци, има за последицу и прекид у обављању професионалних и радних функција, што значи искљученост из економског живота, материјалну зависност и немогућност самосталног издржавања. Подаци о запослености показују да је већина избеглица незапослена, мада се при томе мора имати у виду да су, заправо, у већој или мањој мери ангажовани у сивој економији, али да овај радни статус из разумљивих разлога није регистрован. На основу анкетних истраживања може се закључити да су млади, недовољно образовани и жене, у неповољнијој ситуацији, али и да избегла лица која обављају одређени посао не раде у својој струци тј. нису решила своје запослење на адекватан и трајан начин. Имајући у виду постојеће економске услове и чињеницу да у Србији има преко 700000 незапослених, проблем запошљавања избеглица и других ратом угрожених лица постаје још тежи. Све ово упућује на закључак да се ова лица налазе у веома неповољној финансијској ситуацији, као и да већина живи испод границе сиромаштва. Очигледно да и поред значајне хуманитарне помоћи пружене од међународне заједнице, она није била довољна за потребе избеглог становништва, јер неке процене указују да је свега око 10-20% укупне хуманитарне помоћи бившим југословенским републикама било упућено СР Југославији (Гречић, 1996).

#### Избељице према смештају и плановима за будућност

За разлику од других земаља у којима су избеглице углавном смештене у избегличким логорима и колективним центрима, у Србији се у почетном периоду преко половине избегличке популације налазило код родбине и пријатеља, што је и разумљиво с обзиром на врло изражену

солидарност условљену блиским родбинским везама и традиционалним системом вредности. Колико се статус избеглица променио по овом питању најбоље показују подаци пописа из 2001. године, према којима је готово трећина (29,2%) и даље смештена код родбине и пријатеља, док је један број на неки начин решио свој стамбени проблем, било да је у питању изнајмљени (око 165000 тј. 43,6%) или сопствени смештај (70000 тј. 17,1%), што је два пута ви-

ше у односу на раније стање. Међутим, чињеница да и после толико година избеглиштва врло мало избеглица има сопствени кров над главом представља велики проблем посебно имајући у виду постојеће социо-економске прилике у држави. Такође, релативно велики број избеглица који су већ више година смештени код рођака и пријатеља значе не мали финансијски терет за та породична домаћинства. Према једном ранијем истраживању, у већини тих

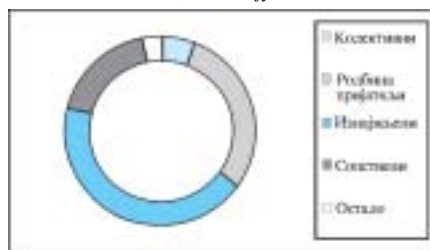
породица на једног члана домаћинства долазило је мање од 10 м<sup>2</sup> стамбеног простора (Економски институт, 1997). Дакле, треба имати у виду да од укупне избегличке популације која жели да остане у Србији, само петина има трајно решено стамбено питање. Такође је реално претпоставити да ће један број лица која су неодлучна у погледу својих будућих планова остати у Србији, а од тог броја само 12% има сопствени смештај (табела 5).

Табела 5. Избеглице према врсти смештаја и плановима за будућност

Смештај	Интеграција		Репатријација		Неодлучни		Без одговора		Укупно	
	број	%	број	%	број	%	број	%	број	%
Колективни	10939	4,8	1280	6,4	7138	7,4	1782	5,3	21139	5,6
Родбина, пријатељи	64682	28,4	7909	39,6	29041	30,3	9816	29,2	111448	29,6
Изнајмљени	96801	42,5	8092	40,5	44857	46,7	14670	43,6	164420	43,6
Сопствени	47965	21,1	1934	9,7	11482	12,0	5762	17,1	67143	17,8
Остало	7134	3,1	778	3,9	3485	3,6	1584	4,7	12981	3,4
Укупно	227521	100,0	19993	100,0	96003	100,0	33614	100,0	377131	100,0

Извор: Као за табелу 1.

Графикон 2. Избеглице према смештају



На будуће планове и жеље избеглица у погледу решавања свог избегличког статуса делују многи променљиви фактори, нарочито у неизвесним економским и нестабилним политичким условима. Процес прилагођавања веома је сложен и обухвата биолошко и друштвено адаптирање под којим се подразумева психолошко, економско, културно као и међуетничко прилагођавање. Под утицајем фактора нове друштвене средине, у оквиру специфичне политичко-економске ситуације у којој се Србија налази, процес при-

лагођавања је некада веома спор тако да се може граничити са мањим или већим степеном изолације и резистентности према новим утицајима. Ова популација је много осетљивија на тзв. pull и push чиниоце који уобичајено делују у миграционим процесима и преко низа позитивних и негативних фактора непосредно утичу на дугорочне планове и одлуке избеглица о свом будућем пребивалишту.

У време спровођења претходног пописа, две трећине избеглог становништва (63,5%) изјаснило се да жели остати у Србији, око 8% било је за репатријацију, а око 18% неодлучно. Колико се социо-економски положај и статус избеглица променио, укључујући и политичке услове, говоре најновији подаци о њиховим плановима за будућност, према којима 60% жели да се трајно настани у Србији, само 5% жели да се врати у претходно место боравка, док се број неодлучних повећао чак на

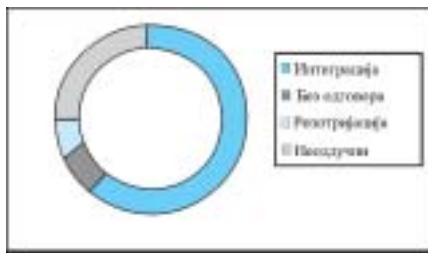
25,5% (табела 6). Релативно велики број неодлучних и после толико година у избеглиштву показује да су њихове одлуке у тесној корелацији са политичким решењима и предузетим мерама, односно да ли ће им у случају повратка бити враћена имовина, да ли ће моћи да се запосле и пре свега да ли ће бити сигурни на подручјима која су због рата напустили. С друге стране, није у потпуности јасан њихов статус и перспективе и ако остану у Србији. Може се закључити да се углавном млади, запослени, они са вишим нивоом образовања и они који су решили своје стамбено питање у већој мери опредељују за интеграцију. Међу лицима која планирају репатријацију већи је удео старих, затим лица нерпске националности, незапослених, као и лица која живе у неадекватном смештају. Анализа избеглица према ранијем пребивалишту и плановима за будућност показује да се избегла лица из Хрватске најма-

Табела 6. Избеглице према ранијем пребивалишту и плановима за будућност

	Б и Х		Хрватска		Македонија		Словенија		Укупно	
	број	%	број	%	број	%	број	%	број	%
Интеграција	80035	59,8	147093	60,6	4	44,4	389	61,8	227521	60,3
Без одговора	14746	11,0	18805	7,7	3	33,3	60	9,5	33614	8,9
Репатријација	9578	7,2	10381	4,3	2	22,2	32	5,1	19993	5,3
Неодлучни	29390	22,0	66465	27,4	0	0,0	148	23,5	96003	25,5
Укупно	133749	100,0	242744	100,0	9	100,0	629	100,0	377131	100,0

Извор: Као за табелу 1.

Графикон 3. *Избељице ѓрема ѓлановима за будућношћ*



ње одлучују за репатријацију (4,3%) и у највећем броју су неодлучни (27,4%), док је код избеглица из Босне и Херцеговине мање неодлучних и двоструко већи удео оних који планирају повратак. Најзад, треба истаћи да велики број (преко 30000) није одговорио на питање о својим плановима за будућност.

Начин трајног решавања проблема избеглиштва заснива се на три основне опције које су у сагласности са међународном праксом. Прво решење је репатријација, односно повратак избеглица у своју земљу порекла. Свакако да ово мора бити у складу са жељама избеглица, безбедносним условима и међдржавним договором, односно прихватање повратка избеглица од стране државе из које су пребегли. Друго решење је организована помоћ избеглицима за одлазак у треће земље. Исељење, а посебно њихов статус и интеграцију у тим земљама, није лако обезбедити, али у сарадњи са UNHCR-ом могао би да се постигне договор око стицања статуса избеглице и касније степена интеграције. Ово је врло битно, јер је често избеглицима српске националности, посебно у почетном периоду, ускраћиван статус избеглица, па је неопходно на међународном плану залагати се за очување хуманитарног карактера избеглиштва. Треће, и једно од најважнијих трајних решења, посебно имајући у виду дугорочни карактер избеглиштва у Србији, је локална интеграција оног дела избегличке популације која не жели или не може да се врати на подручја одакле је пребегла.

Мада се планови избеглица за будућност не могу сматрати поузданим, ипак је сасвим извесно да ће велика већина остати и трајно се настанити у Србији, тим пре што су

шансе за репатријацију још увек неизвесне и мале. Анализа оног сегмента избегличке популације који жели да остане у Србији (227521 лица) од посебног је значаја, јер овим лицима треба помоћи да се интегришу у друштво, што подразумева решење стамбеног питања, незапослености, регулисање пензија, обезбеђивање социјалне и здравствене заштите, образовања и друго.

Процес трајне интеграције је сложен и захтева плански приступ, причему треба имати у виду жеље, интересе и специфичности избеглица, као и карактеристике појединих подручја која би требало да испуњавају неке демографске (густина насељености, раст становништва и сл.) и социо-економске критеријуме (стопа незапослености, расположиви стамбени фонд идр.) за њихову интеграцију. Такође, помоћ локалне заједнице (додељивање земљишта за изградњу стамбених објеката, пољопривредног земљишта и сл.) је од великог значаја за решавање питања избеглиштва, као и при избору подручја за спровођење програма планске интеграције. Међутим, пре него што се створе неопходни услови, потребно је обезбедити што већу хуманитарну помоћ за ова лица, а посебно за специфичне категорије избегличке популације (децу, стара лица, инвалиде...).

На крају треба констатовати и одређене посредне или непосредне последице доласка великог броја избеглица, у протеклој деценији, на демографски развој Србије. Наиме, масовна досељавања трајнијег карактера утичу на промену социо-економских и демографских одлика, како аутохтоног тако и избеглог становништва. Прилагођавање избеглица новој средини подразумева и истовремено мењање те средине под утицајем не само њиховог броја, већ и културних, психолошких и етничких карактеристика. Досељавање великог броја избеглица у Србију непосредно је утицало на повећање обима становништва, али је то у извесној мери компензирано интензивнијим исељавањем аутохтоног становништва у иностранство (нарочито младих и високообразованих) током 90-их година, из политичких и

економских разлога. С друге стране, може се претпоставити да избегличка популација неће имати значајнији утицај на промену демографских структура становништва Србије, као ни на дугогодишње негативне тенденције у природном кретању, док се интензитет будућих унутрашњих и спољних миграција не може са сигурношћу предвидети.

Ипак, оправдано се претпоставља да је етничка структура Србије битно измењена у односу на период пре ратних сукоба и распада државе. Национални састав избеглица и других ратом угрожених лица досељених у Србију, као и етноцентричне (вољне или присилне) миграције утицали су на промену етничке мапе Србије у смислу повећања удела Срба у укупном становништву, али су истовремено, етничкој хомогенизацији допринеле и емиграције становништва неспрске националности (Хрвати, Мађари, Муслимани...) који су се селили у своје матичне државе из политичких и економских разлога.

Међутим, праву слику о квантитативним и квалитативним променама у демографском развоју, територијалном размештају, миграцијама и структурама становништва Србије, показале тек очекивани попис становништва 2002. године.

*Мр Нада Радучки*

#### Литература:

- Економски институт, „Избељице и друга рајом угрожена лица”, Извештај о хуманом развоју - Југославија 1996, Београд, 1996.
- Гречић Владимир, *Миграције и унификација сјановнишћива*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1996.
- Комесаријат за избеглице Републике Србије, *Попис избељица и других рајом угрожених лица*, Београд, 2001.
- Joly Daniel, *Refuges*, Minority Right Publication, London, 1992.
- Радучки Нада, „Guere civile et changement de structure ethnique en ex-Yugoslavie”, Hommes & Migrations, No 1205, Paris, 1997.
- Радучки Нада, „Проблем избељишћива у Србији као сјецифичан вид миграција сјановнишћива и моћуа решења”, Гласник, свеска 5, Географско друштво Републике Српске, Бања Лука, 2000.